

Ukážka z knihy *Mysli ako prieskumník: Prečo niektorí ľudia vidia veci jasne a iní zas nie*

Autor: Julia Galef

Preložil: Zuzana Hrivňáková

Titulka: Dreyfusova aféra

V roku 1894 našla upratovačka na nemeckom veľvyslanectve vo Francúzsku v odpadkovom koši niečo, čo uvrhlo celú krajinu do chaosu. Bola to roztrhaná správa a upratovačka bola francúzska špiónka. Upozornila na to nadriadených vo francúzskej armáde, ktorí si správu prečítali a so znepokojením si uvedomili, že niekto z ich radov predával Nemecku drahocenné vojenské tajomstvá.

Na správe síce chýbal podpis, ale podozrenie rýchlo padlo na dôstojníka Alfreda Dreyfusa, jediného židovského člena generálneho štábu. Dreyfus bol jedným z mála dôstojníkov, ktorí mali dostatočne vysokú hodnosť na to, aby mali prístup k citlivým informáciám uvedeným v správe. Nebol veľmi obľúbený. Ostatní dôstojníci ho považovali za chladného, arogantného a vystatovačného.

Keď ho armáda začala preverovať, začali sa na povrch vyplavovať podozrivé historiky. Jeden muž uviedol, že ho videl sa kdesi ponevierať a klásť podozrivé otázky. Ďalší hlásil, že ho počul ospevovať Nemeckú ríšu. Dreyfusa niekto minimálne raz videl v pochybnom podniku venovať sa hazardným hrám. Povrávalo sa, že si vydržoval milenky napriek tomu, že bol ženatý. Nepôsobil dvakrát dôveryhodne!

Podozrenia francúzskych armádnych dôstojníkov sa čoraz viac utvrdzovali. Keďže boli presvedčení, že Dreyfus je špión, získali vzorku jeho rukopisu a porovnali ju so správou. Zhodovali sa! Minimálne sa to tak javilo. Pravda, objavilo sa i niekoľko nezrovnalostí, ale určite nemohla byť náhoda, že rukopisy si boli také podobné. Aby si boli úplne istí, poslali správu aj vzorku Dreyfusovho rukopisu na posúdenie dvom odborníkom. Prvý z nich potvrdil zhodu! Dôstojníci mali pocit, že im dal za pravdu. Druhý z odborníkov však o zhode presvedčený nebol. Povedal, že je celkom možné, že tieto dve vzorky písma pochádzajú z rôznych zdrojov.

Nejednoznačný verdikt dôstojníkov nepotešil. Potom si však spomenuli, že druhý odborník spolupracoval s francúzskou centrálnou bankou. Svet financií bol plný mocných židovských mužov. A Dreyfus bol žid. Ako mohli dôverovať úsudku niekoho s takým konfliktom záujmov? Dôstojníci sa rozhodli. Dreyfus je vinný.

Dreyfus trval na tom, že je nevinný, no bezvýsledne. Bol zatknutý a vojenský súd ho 22. decembra 1894 uznal vinným z vlastizrady. Odsúdili ho na doživotie na samotke vo väzení na výstižne pomenovanom Diablovom ostrove, v bývalej kolónii pre malomocných pri pobreží Francúzskej Guyany, na druhom konci Atlantického oceána.

Keď si Dreyfus vypočul rozhodnutie súdu, bol v šoku. Keď ho odvliekli späť do cely, uvažoval o samovražde, no napokon ju zavrhol, lebo takýmto činom by sa iba priznal k vine.

Pred vyhostením ostávalo už len verejne zbaviť Dreyfusa jeho armádnych insígnií. Táto udalosť je známa ako „Dreyfusova degradácia“. Keď armádny kapitán strhol stuhu z Dreyfusovej uniformy, jeden dôstojník povedal antisemitský vtip: „Pamätajte si, že je to žid. Pravdepodobne teraz prepočítava hodnotu tej zlatej stuhu.“ Keď Dreyfus prechádzal okolo svojich kolegov z armády, novinárov a davov prizeraajúcich sa ľuďí, zakričal: „Som nevinný!“ Dav medzitým chrlil urážky a kričal: „Smrť židom!“

Po tom, čo dorazil na Diablov ostrov, bol väznený v malej kamennej chatrči bez akéhokoľvek ľudského kontaktu s výnimkou strážcov, ktorí s ním odmietali hovoriť. V noci bol pripútaný k posteli. Počas dňa písal listy, v ktorých žiadal vládu, aby znovu otvorila jeho prípad. Vo Francúzsku sa však prípad považoval za uzavretý.

Možno sa to nezdá, ale dôstojníci, ktorí zatkli Dreyfusa, sa nesnažili obviniť nevinného muža. Z ich pohľadu postupovali objektívne a dôkazy poukazovali na Dreyfusa. Napriek tomu bolo vyšetrowanie zreteľne ovplyvnené ich motívmi. Boli pod tlakom, aby rýchlo našli špióna, a ich dôvera k Dreyfusovi bola už vopred nalomená. Keď sa následne spustilo vyšetrowanie, objavil sa ďalší motív: museli dokázať, že majú pravdu, alebo riskovať svoju povesť a dokonca aj stratu zamestnania. Misku váh si naklonili aj tým, že sudcovi podstrčili spis s falošnými listami, ktoré dokazovali Dreyfusovu vinu. Historici však neveria, že dôstojníci, ktorí zatkli Dreyfusa, sa mu od začiatku rozhodli úmyselne pripísať vinu; boli skôr presvedčení o jeho vine, a aby zaistili jeho odsúdenie, boli ochotní hrať špinavé hry.

Dreyfusovo vyšetrowanie je príkladom aspektu ľudskej psychológie, ktorý sa nazýva cieľovo motivované uvažovanie (*directionally motivated reasoning*) – alebo častejšie len motivované uvažovanie – v ktorom naše nevedomé motívy ovplyvňujú závery, ktoré vyvodzujeme. Najlepšia charakteristika motivovaného uvažovania, akú som kedy videla, pochádza od psychológa Toma Gilovicha. Tvrdí, že ak chceme, aby niečo bola pravda, pýtame sa sami seba *Môžem tomu veriť?* a hľadáme zámienku, aby sme to ako pravdu prijali. Keď nechceme, aby niečo bola pravda, namiesto toho sa sami seba pýtame *Musím tomu veriť?* a hľadáme zámienku, ako pravdivosť tvrdenia vyvrátiť.

Keď dôstojníci prvýkrát začali vyšetrowať Dreyfusa, vyhodnotili klebety a nepriame dôkazy optikou otázky *Môžeme to prijať ako dôkaz viny?* A keďže už vopred Dreyfusa podozrievali, prikladali dôkazom väčšiu dôveryhodnosť. Ich ochotu uveriť im znásobil fakt, že už vopred mali motiváciu Dreyfusa podozrievať.

Keď druhý z odborníkov vyhlásil, že Dreyfusov rukopis sa nezhoduje s tým v správe, dôstojníci sa sami seba spýtali: *Musíme tomu uveriť?* a našli dôvody, prečo nie: údajný konflikt záujmov odborníka založený na jeho židovskej viere.

Policajti dokonca prehľadali Dreyfusov dom kvôli usvedčujúcim dôkazom, no žiadne nenašli. A tak sa sami seba pýtali: *Môžeme napriek tomu veriť, že Dreyfus je vinný?* A dokázali prísť s vysvetlením: Pravdepodobne sa zbavil dôkazov skôr, ako sme sem stihli prísť!

Aj keď ste pojem *motivované uvažovanie* nikdy nepočuli, som si istá, že tento fenomén dobre poznáte. Je prítomný všade okolo nás pod rôznymi názvami – popieranie, zbožné želanie, konfirmačné skreslenie, racionalizácia, tribalizmus, sebaospravedlňovanie, nadmerná sebadôvera, mylné predstavy. Motivované uvažovanie je také zásadné pre fungovanie našej mysle, že je možno zvláštne mať preň špeciálne pomenovanie; asi by sa malo nazývať len *uvažovanie*.

Môžete ho pozorovať, keď ľudia s radosťou šíria správy, ktoré sú v súlade s ich presvedčeniami o Amerike alebo kapitalizme, alebo o „dnešných deťoch“, pričom ignorujú príbehy, ktoré tomuto naratívu odporujú. Môžete ho vidieť, keď si racionalizujeme výstražné signály v novom vzrušujúcom vzťahu. Alebo si vždy myslíme, že v práci robíme viac, než je náš spravodlivý podiel. Keď kolega niečo pokazí, je to preto, že je nekompetentný, ale keď niečo nezvládneme my, je to preto, že sme boli pod veľkým tlakom. Keď politik z konkurenčnej strany poruší zákon, dokazuje to, aká skorumpovaná je

celá strana, ale keď poruší zákon niektorý z politikov zo strany, ktorú sme volili, je to predsa iba jedna čierna ovca.

Na motivovanom uvažovaní je zradné to, že aj keď si ho poľahky vieme všimnúť u ostatných, postrehnúť ho u seba dá zabráť. Keď uvažujeme, máme pocit, že sme objektívni. Féroví. Fakty vyhodnocujeme nezaujato.

Pod povrchom svojho vedomia sme však ako vojaci, ktorí bránia svoje presvedčenie pred hrozbou dôkazov. Metafora uvažovania ako obranného boja je zachytená priamo v jazyku. A to natoľko výrazne, že ak hovoríme o uvažovaní, je ťažké vyhnúť sa militaristickým výrazom.

O názoroch zvykneme hovoriť ako o vojenských pozíciách alebo dokonca ako o pevnostiach postavených tak, aby odolali útoku. Názory môžu byť *hlboko zakorenené, pevne ukotvené, postavené na faktoch a podopreté* argumentmi. Spočívajú na *pevných základoch*. Môžeme mať *skalopevné* presvedčenie alebo *nevyvrátiteľný názor, istotu* vo svojom presvedčení alebo mať v niečo *neotrasiteľnú dôveru*.

Argumenty majú buď formu útoku, alebo formu obrany. Ak si nedáme pozor, niekto môže *napadnúť* našu *železnú* či *nepriestrelnú* logiku. Môžeme sa stretnúť s argumentom, ktorý *vyvráti* naše *neochvejné* presvedčenie. Naše pozície môžu byť *napadnuté, podkopané, podryté* alebo *oslabené*. Preto hľadáme dôkazy, ktoré by *podopreli* alebo *podložili* naše stanovisko. Postupom času sa naše názory *posilňujú, upevňujú* a *vrývajú* do kameňa. A my sa svojimi presvedčeniami *obrníme* či *opevníme*, ako vojaci schovaní v zákope, v bezpečí pred nepriateľskými salvami.

A ak zmeníme názor? To znamená *kapitulovať*. Ak je nejaký fakt *nesporný*, môžeme to *priznať, akceptovať* alebo ho *prijatť*, ako keby sme ho vpustili do svojej pevnosti. Ak si uvedomíme, že naša pozícia je neobhájiteľná, môžeme z nej *rezignovať, ustúpiť, vzdať sa* jej, ako keby sme sa vzdali územia v bitke.

Prečo naše mysle fungujú takto? Je pre nás motivované uvažovanie prospešné alebo nám ubližuje? Najskôr vám chcem s radosťou oznámiť, že osud úbohého Dreyfusa ešte nie je spečatený. Jeho príbeh bude pokračovať, keď na scénu vstúpi nová postava.

Na scénu prichádza Picquart, podľa všetkého úplne obyčajný muž, od ktorého by nikto nečakal, že rozvíri hladinu.

Picquart sa narodil v roku 1854 v Štrasburgu do rodiny štátnych úradníkov a vojakov a už v mladom veku sa dostal na popredné miesto vo francúzskej armáde. Ako väčšina jeho krajanov bol vlastenec. Ako väčšina jeho krajanov, aj on bol katolík. A napokon, ako väčšina jeho krajanov, aj Picquart bol antisemita. Nie však úplne militantný. Bol to rafinovaný muž a protižidovskú propagandu, ako napríklad tirády vo francúzskych nacionalistických novinách, považoval za nevkusnú. Napriek tomu bol antisemitizmus vo vzduchu, ktorý dýchal, a vyrastal s mimovoľným pohrdavým postojom k židom.

Picquart preto v roku 1894 bez námietok prijal ako fakt, že z jediného židovského člena francúzskeho generálneho štábu sa vykľul špión. Keď Dreyfus počas procesu vyhlasoval, že je nevinný, Picquart ho skúmavo pozoroval a dospel k záveru, že to len predstiera. A počas „degradácie“, keď boli Dreyfusove insígnie odstránené, to bol práve Picquart, kto vyslovil uvedený antisemitský vtíp („Pamätajte si, že je to žid. Pravdepodobne teraz prepočítava hodnotu tej zlatej stuhy“).

Krátko po tom, ako Dreyfusa previezli na Diablov ostrov, bol plukovník Picquart povýšený a poverený vedením kontrašpionážneho oddelenia, ktoré vyšetrovalo Dreyfusa. Mal za úlohu zhromaždiť ďalšie

dôkazy proti nemu pre prípad, že by bol rozsudok spochybnený. Picquart začal hľadať, nič však nenašiel.

Čoskoro však dostala prednosť naliehavejšia záležitosť – bol tu ďalší špión! Našli sa ďalšie roztrhané správy určené Nemcom. Tentoraz sa zdalo, že vinníkom bol francúzsky dôstojník Ferdinand Walsin Esterhazy. Mal problémy s alkoholom, bol hazardný hráč a mal mnoho dlhov, čo bol dostatočný motív na to, aby predával informácie Nemecku.

Keď však Picquart študoval Esterhazyho listy, niečo mu udrelo do očí. Úhľadný šikmý rukopis sa mu zdal neuveriteľne povedomý. Pripomenul mu pôvodnú správu, ktorú údajne napísal Dreyfus. Zdá sa mu to? Picquart získal pôvodný spis a položil ho vedľa Esterhazyho listu. Srdce mu podskočilo až do hrdla. Rukopisy boli identické.

Picquart ukázal Esterhazyho listy internému armádnemu písmoznalcovi, ktorý tvrdil, že Dreyfusov rukopis sa zhoduje s pôvodnou správou. „Áno, písmo v listoch je zhodné s písmom v správe,“ súhlasil znalec.

„A čo ak vám poviem, že tieto listy boli napísané pomerne nedávno?“ spýtal sa Picquart. Znalec pokrčil plecami. Povedal, že v takom prípade museli židia vycvičiť nového špióna, aby napodobnil Dreyfusov rukopis. Picquart nepovažoval tento argument za vierohodný. Stále viac a so vzrastajúcou hrôzou dospieval k neodvratiteľnému záveru, že odsúdili nevinného človeka.

Ostala mu ešte jedna posledná nádej: zapečatený spis s dôkazmi použitými v Dreyfusovom procese. Jeho kolegovia dôstojníci ho ubezpečili, že v spise nenájde nič, čo by nesvedčilo o Dreyfusovej vine. Picquart ho teda získal a preštudoval jeho obsah. Ale opäť bol sklamaný. Spis, údajne plný usvedčujúcich dôkazov, obsahoval len samé špekulácie.

Picquart bol rozhorčený racionalizáciou, ktorej sa dopustili jeho kolegovia, a ich nezáujmom o to, či odsúdili nevinného človeka, aby zhnul vo väzení. Pokračoval vo vyšetrovaní, aj keď odpor, s ktorým sa stretol zo strany armády, prerástol do neskryvaného nepriateľstva. Jeho nadriadení ho poslali na nebezpečnú misiu v nádeji, že sa už nikdy nevráti. Keď tento trik zlyhal, dali ho zatknúť a obvinili ho z úniku citlivých informácií.

Po desiatich rokoch, pobyte vo väzení a niekoľkých ďalších procesoch však Picquart uspel. Dreyfus bol plne oslobodený a vrátil sa do armády.

Dreyfus žil po svojom návrate ešte ďalších tridsať rokov. Jeho rodina spomína, že svoj osud bral stoicky, hoci po rokoch strávených na Diablovom ostrove bolo jeho zdravie značne podlomené. Skutočný špión Esterhazy utiekol z krajiny a zomrel v chudobe. A Picquarta naďalej prenasledovali nepriatelia, ktorých si vytvoril v armáde, no v roku 1906 ho francúzsky premiér Georges Clemenceau vymenoval za ministra vojny, pretože obdivoval Picquartovu prácu na tomto prípade, ktorý vošiel do dejín ako Dreyfusova aféra.